

Bioetika Fritza Jahra u kontekstu razvoja bioetike

Jelkić, Andrija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:781636>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-05**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Andrija Jelkić

**BIOETIKA FRITZA JAHRA
U KONTEKSTU RAZVOJA BIOETIKE**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Hrvoje Jurić

Zagreb, lipanj 2020.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Definicija pojma bioetike.....	4
3. Život i djelo Fritza Jahra.....	8
4. Bioetički imperativ.....	16
5. Van Rensselaer Potter i njegov pojam bioetike u usporedbi s Fritsom Jahrom.....	18
6. Drugi korijeni bioetike.....	24
7. Zaključak.....	29
8. Literatura.....	31

Bioetika Fritza Jahra u kontekstu razvoja bioetike

Sažetak:

Dugo je vremena u akademskoj zajednici vladalo uvjerenje kako je „otac bioetike“ američki biokemičar Van Rensselaer Potter (1911.–2001.). Pojam „bioetika“ prvi je put upotrijebio 1970. godine, u člancima „Bioethics: The Science of Survival“ i „Biocybernetics and Survival“, a potom i 1971. u knjizi *Bioethics: Bridge to the Future*. Međutim, sam pojam bioetike zapravo je prvi put upotrijebljen nekoliko desetljeća ranije, zaslugom njemačkog učitelja i protestantskog pastora Fritza Jahra (1895.–1953.), što je otkriveno tek početkom 21. stoljeća. On je, u svome članku „Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre“ 1926. godine, a zatim i u kasnijim radovima, koristio pojam „Bio-Ethik“, sastavljen od grčkih riječi „bios“ (život) i „ethika“ (etika), koji sugerira da naše moralne dužnosti ne vrijede samo u međuljudskim odnosima, nego bi se trebale odnositi i na ne-ljudska živa bića, naime, biljke i životinje. Dok je Potterova, ali i cijela američka bioetika, primarno usmjerena na biomedicinsku problematiku, Jahrova, a može se reći i europska bioetika u cjelini, fokusira se na odnos čovjeka prema ne-ljudskim bićima i prirodi u cjelini te je u filozofskom pogledu ukorijenjena u europskoj filozofskoj tradiciji, gdje su presudni antičko-grčki i kršćanski elementi. Zadaća ovog diplomskoga rada jest prikazati, analizirati i interpretirati radove Fritza Jahra (s naglaskom na njegov „bioetički imperativ“, ali i u odnosu na filozofske klasike, poput, primjerice, Kanta), čemu će prethoditi tematiziranje samoga pojma bioetike i postojećih razlika u shvaćanju bioetike, a slijediti komparativna analiza Jahrove i Potterove bioetike, uz dodatak posvećen drugim (ne-jahrovskim i ne-potterovskim) korijenima i shvaćanjima bioetike.

Ključne riječi: bioetika, Fritz Jahr, Van Rensselaer Potter, integrativnost, pluriperspektivnost, bioetički imperativ, globalna bioetika, medicinska bioetika, ekološka bioetika, etički komiteti

Bioethics of Fritz Jahr in the Context of Bioethical Development

Abstract:

In academic community for a long time there has been a belief that “the father of bioethics” was American biochemist Van Rensselaer Potter (1911–2001). For the first time the term ‘bioethics’ was used in 1970, in articles “Bioethics: The Science of Survival” and “Biocybernetics and Survival”, and in 1971, in the book *Bioethics: Bridge to the Future*. However, the term ‘bioethics’ was actually used for the first time a couple of decades earlier, due to credit of German teacher and protestant pastor Fritz Jahr (1895–1953), which was only discovered at the beginning of the 21st century. In his article “Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre” in 1926 and then in his later works, he used the term ‘Bio-Ethik’, consisted of Greek words ‘bios’ (life) and ‘ethika’ (ethics), which suggests that our moral duties do not stand only in our human relation, but also should be applied to non-human living beings – plants and animals. While Potter’s, but also American bioethics, was primarily focused on biomedical problematics, Jahr’s and European bioethics has its focus on the relation between the human beings towards non-human beings and nature, so that in philosophical point of view has its roots in European philosophical tradition, where the main elements are ancient Greek and Christian ones. The main focus of this graduation thesis is to show, analyse and interpret the works of Fritz Jahr (with the focus on his “bioethical imperative”, but also in relation to the classics of philosophy (for example, Kant), which will be followed by thematisation of the term ‘bioethics’ and existing differences in understanding of bioethics. This will lead to comparative analysis of Jahr’s and Potter’s bioethics, with the addition dedicated to other (non-Jahrian and non-Potterian) roots and understandings of the bioethics.

Key words: bioethics, Fritz Jahr, Van Rensselaer Potter, integrativity, pluriperspectivism, bioethical imperative, global bioethics, medical bioethics, ecological bioethics, ethical committees

1. UVOD

Dugo je vremena u akademskoj zajednici vladalo uvjerenje kako je „otac bioetike“ američki biokemičar i dugogodišnji profesor onkologije na Sveučilištu Wisconsin, Van Rensselaer Potter (1911.–2001.). On je u svojim radovima bioetiku vidio kao most između prirodnih i humanističkih znanosti jer je smatrao kako se suvremeni znanstveni, tehnološki i medicinski napredak ne koristi uvijek na human način, odnosno na dobrobit čovjeka. Pojam 'bioetika' prvi je put upotrijebio 1970. godine, u člancima „Bioethics: Science of Survival“ i „Biocybernetics and Survival“, a potom u knjizi *Bioethics: Bridge to the Future* 1971. godine. U Potterovu je shvaćanju 'bioetika', čini se, prije „etika biologije“ ili „etika biomedicinskih znanosti“ negoli „etika života“, ali ni to značenje nije isključeno iz njegova shvaćanja.

Međutim, pojam 'bioetika' u stvarnosti je prvi put upotrijebljen nekoliko desetljeća ranije, zaslugom njemačkog učitelja i protestantskog pastora Fritza Jahra (1895.–1953.). On je, u svome članku „Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre“ (Znanost o životu i nauk o ćudoređu), još 1926. godine koristio pojam 'Bio-ethik', sastavljen od grčkih riječi 'bios' (život) i 'ethika' (etika), projicirajući etiku čije moralne dužnosti ne bi vrijedile samo u međuljudskim odnosima, nego bi se odnosile i na ne-ljudska bića, odnosno biljke i životinje. Jahrovi zaboravljeni članci iz 1920-ih i 1930-ih godina otkriveni su kad se Pottera već dugo bilo smatralo „ocem bioetike“. U tematiziranju ta dva različita shvaćanja najbolje se vide razlike između američke i europske bioetike. Američka je bioetika nastala prvenstveno iz etičkoga razmatranja medicinske problematike nastale naglim razvojem znanosti i tehnologije. Tradicionalna etika nije imala odgovore na pitanja koja su se nametnula i koja su vidljiva iz djelovanja etičkih komiteta te uključivanja pitanja deontologije u medicinske rasprave. Europska pak bioetika ima temelje u klasičnoj filozofiji (i etici), što se vidi iz širine problematike koju obuhvaća. Otkriće djela Fritza Jahra početkom 21. stoljeća pomoglo je boljem razumijevanju bioetičkih problema kao i filozofskom utemeljenju (europske) bioetike.

U svega dvadeset i dva znanstvena članka objavljena za njegova kratkog života Jahr je postavio temelje suvremene (europske) bioetike. Zadaća moga diplomskoga rada je analizirati te članke, usporediti ih s američkim doprinosima bioetici te vidjeti jesu li i koliko Jahrove teze i djela aktualni u današnjoj situaciji, odnosno odrediti sam značaj djela Fritza Jahra u kontekstu razvoja bioetike.

Kako bi se stvar do kraja razumjela potrebno je poći od veze pojmova znanja i moći, odnosno od djela *Novi organon* engleskoga filozofa Francisa Bacona, čije je razumijevanje bilo presudno za razvoj novovjekovne znanosti, a u tom smislu i za odnos čovjeka prema prirodi.

Kako naglašava Ante Čović: „Moć kojom raspolaže nova znanost odnosi se na prirodu i usmjerena je na njeno podčinjavanje čovjeku. Znakovito je da se Bacon služi ratničkom, osvajačkom metaforikom te govori o 'pobjeđivanju prirode', što podrazumijeva neku vrstu neprijateljstva između čovjeka i prirode. No, ipak nije riječ o izvornom neprijateljstvu, nego o izazvanom suparništvu i borbenom zanosu koji je potrebno potaknuti da bi se povratilo izgubljeno pravo. Pravo na prirodu koje pripada ljudskom umu ili, iskazano na drugi način, ljudskom rodu, polazišna je premisa u slijedu Baconovih razmišljanja. Stoga nije slučajno što ga Bacon ističe već u prvoj rečenici Predgovora koji je bio napisan za nedovršeno, njegovo glavno djelo *Instauratio magna*.“¹ Pravo na vlast nad prirodom Bacon obuhvaća teološkim argumentima, o čemu će biti riječi kasnije.

Može se reći da je time počela takozvana „Baconova epoha“, čiji razvoj u filozofiji možemo pratiti tijekom cijelog novog vijeka. Razdoblje novoga vijeka s velikom pouzdanošću možemo nazvati epohom znanstveno-tehničke civilizacije, u kojoj subjekt uzima sebi za pravo prisvajati sve živo. Možda se to najjasnije vidi u paragrafu 44 iz djela *Osnovne crte filozofije prava* njemačkoga filozofa Georga Wilhelma Friedricha Hegela: „Svatko, dakle, ima pravo da svoju volju učini stvari ili stvari svojom voljom, što drugim riječima znači da ukine stvari i da ih pretvori u svoje; jer stvar kao spoljašnost nema samo svrhu, nije beskrajn odnos nje prema samoj sebi, nego je samoj sebi nešto spoljašnje. Jedna takva spoljašnost također je ono živo (životinja) i utoliko i sama jedna stvar. Samo je volja ono beskonačno, prema svemu drugom i ono apsolutno, dok je ono drugo sa svoje strane samo relativno.“² Ovo je nadogradnja originalnog baconovskog koncepta ovladavanja prirodom. Karl Marx slijedi istu liniju. Stoga Vladimir Jelkić podsjeća na sljedeće: „Već je Hans Jonas ukazao da se Marxova vizija preobrazbe društva uklapa u Baconov ideal ovladavanja prirodom. Kao što primjećuje Schäfer: 'Treba se složiti s Jonasom, kad on spaja Baconov ideal s ciljevima marksizma. Jer dovesti učinak industrijskog iskorištavanja prirode, koji u kapitalizmu leži u najgorim rukama, pod kontrolu najboljih interesa čovječanstva, opisuje jedan centralni moment predstavljanja cilja marksizma, kao i tada očekivano podizanje učinka.“³

U istu bismo priču lako mogli uključiti i cjelokupnu tradiciju prosvjetiteljstva, ali i pojedine autore koji su kritizirali prevladavajući koncept koji je prethodno tek ukratko naznačen.

¹ Ante Čović, *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Zagreb: Pergamena, 2004., str. 45, pri čemu se Čović poziva na: Francis Bacon, *Novi organon*, Zagreb: Naprijed, 1986., str. 26.

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo: Veselin Masleša; Svjetlost, 1989., str. 94.

³ Vladimir Jelkić, *Bioetički orijentiri za novu epohu*, Zagreb: Pergamena, 2014., str. 79–80, pri čemu se Jelkić poziva na: Lothar Schäfer, *Das Bacon-Projekt. Von der Erkenntnis, Nutzung und Schonung der Natur*, Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1988., str. 126.

Međutim, naglasak u ovome radu treba biti na Fritzu Jahru i njegovoj bioetici. Kao što će se vidjeti, on posve jasno ide protiv prevladavajuće tradicije i utire put bioetici kakvu poznajemo danas.

2. DEFINICIJA POJMA BIOETIKE

Fritz Jahr u svome članku „Znanost o životu i nauk o ćudoređu“ iz 1926. godine bioetiku definira kao prihvaćanje etičkih dužnosti ne samo prema ljudima, već prema svim živim bićima. Međutim, u literaturi ima mnogo različitih definicija bioetike.

Warren Reich, urednik prvoga izdanja *Enciklopedije bioetike* iz 1979. godine, definira bioetiku kao sistematsko proučavanje ljudskog djelovanja u područjima životnih znanosti te javnu moralnu obavezu i djelovanje prema svim oblicima života.⁴

U drugom izdanju *Enciklopedije bioetike*, objavljenome 1995. godine, definicija bioetike je revidirana, pa je bioetika „sustavno proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralne poglede, odluke, ponašanje i djelovanje – u sklopu znanosti o životu i zdravstvene skrbi, koje se pritom služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okruženju“.⁵

Van Rensselaer Potter u svome djelu *Bioetika – most prema budućnosti* iz 1971. godine bioetiku definira kao moralnost baziranu na vjerovanjima da imamo moralne obaveze prema ljudskim i biološkim sustavima u nama i oko nas.⁶

Daniel Callahan u svome članku „Razvoj biomedicinske etike u Sjedinjenim Državama“ iz 1988. godine bioetiku vidi kao susret općeg interesa za etiku s medicinskim stručnjacima.⁷

Bioetiku kao biomedicinsku etiku vide i Tom Beauchamp i James Childress u knjizi *Principi biomedicinske etike*, kao i Peter Singer i Helga Kuhse u zbornicima *Antologija bioetike* i *Priručnik za bioetiku*.⁸

Za razliku od Singera i Kuhse, Otfried Höffe u svome *Leksikonu etike* za bioetiku piše: „Bioetika se razumijeva kao interdisciplinarno zasnovana znanost o preživljavanju, koja prvenstveno želi izgraditi mostove između duhovnih i prirodnih znanosti. Usmjerena protiv puko instrumentalnog odnosa prema prirodi, bioetika se bavi gospodarskim, društvenim, političkim, kao i kulturnim pretpostavkama ljudskog odnosa prema prirodi. Proširena u područje biomedicinske etike, ona razmatra ćudoredna pitanja rađanja, života i smrti, osobito s

⁴ Christian Byk, Hans-Martin Sass (ur.), *Fritz Jahr (1895–1953). From the Origin of Bioethics to Integrative Bioethics*, Pariz: MA Editions, 2017., str. 99.

⁵ Citirano prema: Ivan Šegota, „Nova definicija bioetike“, u: Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike. Zbornik radova*, Zagreb: Pergamena, 2000., str. 22.

⁶ Usp. Ch. Byk, H.-M. Sass (ur.), *Fritz Jahr (1895–1953)*, str. 99.

⁷ Usp. Hrvoje Jurić, „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“, u: Velimir Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije. Zbornik radova Prvog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 31. III. – 1. IV. 2006.)*, Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH, 2007., str. 78.

⁸ Usp. *ibid.*, str. 78.

obzirom na noviji razvoj i mogućnosti biologijsko-medicinskoga istraživanja i terapije. Ona istražuje, među ostalim, moralnu problematiku pobačaja, sterilizacije i kontrole rađanja, (genske) manipulacije, eutanazije i eksperimenata na ljudima, kao i zaštitu životinja.“⁹

U članku „Bioetika“ autora Christopha Rehmann-Suttera, koji je objavljen u *Priručniku etike* urednika Markusa Düwella, Christopha Hubenthala i Miche H. Wenera, bioetika se definira kao kritičko sučeljavanje s moralnim dimenzijama u onim kontekstima djelovanja koji se tiču bioznanosti, a to su biomedicina, biotehnologije i ekologija.¹⁰

Autor Ludwig Siep u članku objavljenom u zborniku *Primijenjena etika* (urednici Annemarie Pieper i Urs Thurnherr) bioetiku definira kao „ono područje etike koje se bavi ispravnim načinima djelovanja čovjeka u odnosu prema živome ili prirodi u cjelini“.¹¹ Prema autoru Siepu, bioetika je dio primijenjene etike.

Albert R. Jonsen bioetiku definira kao znanstvenu disciplinu koja je interdisciplinarnost stekla usvajanjem dijelova i metodologija društvenih i humanističkih znanosti koje u predmetu svoga proučavanja imaju pitanja vezana uz život, bolest, zdravlje, dostojanstveno umiranje i smrt.¹²

U svim navedenim člancima i knjigama, kao i u mnogim drugima, vidljivo je da Jahrov epohalni okret u etičkom shvaćanju, prema kojem trebamo prihvatiti etičke dužnosti ne samo prema ljudima nego i prema drugim živim bićima, nije bio poznat onima koji su u utjecajnim publikacijama definirali bioetiku. No vidljivo je i to da su neki autori razmišljali na način koji je bio sličan Jahrovu.

Nada Gosić razlikuje tri različita pristupa bioetičkoj problematici: 1. deontološke teorije, 2. konzekvencijalističke teorije, i 3. teorije vrline. Prema njenu mišljenju: „Za propitivanje i rješavanje problema koji tvore bioetiku važno mjesto zauzimaju dvije deontološke teorije. Prva koja propituje poštivanje dužnosti propisanih u deset Božjih zapovijedi i tvori kršćansku etiku, i druga koja izvodi moralno djelovanje iz osjećaja dužnosti i pripada Kantovom deontološkom sustavu.“¹³ Vidjet ćemo da Jahra možemo pozicionirati pod prvu teoriju, koja se poziva na kršćanska načela, ali i pod drugu teoriju koja oslonac nalazi u Kantu.

Samo ćemo spomenuti i ostale teorije. Konzekvencijalizam označava one teorije koje ispravnost ili neispravnost djelovanja procjenjuju prema njegovim posljedicama. Teoriju vrline

⁹ Cit. prema: *ibid.*, str. 79.

¹⁰ Usp. *ibid.*, str. 80.

¹¹ Ludwig Siep, „Bioethik“, u: Annemarie Pieper, Urs Thurnherr (ur.), *Angewandte Ethik. Eine Einführung*, München: C. H. Beck, 1998., str. 16.

¹² Usp. Nada Gosić, „Bioetika u Hrvatskoj“, *Filozofska istraživanja*, god. 20 (2000), sv. 2–3, str. 385.

¹³ Nada Gosić, *Bioetika in vivo*, Zagreb: Pergamena, 2005., str. 56.

zanima koje vrline čovjek treba imati da bi ispravno djelovao. Bioetička načela Nada Gosić preuzima od Toma L. Beauchampa i Jamesa F. Childressa koji su 1979. godine, u svojoj knjizi *Principi biomedicinske etike*, „naveli i objasnili razloge zbog kojih su medicini i zdravstvu potrebni novi etički principi te definirali autonomnost, neškodljivost, dobročinstvo i pravednost primarnim bioetičkim principima. Ono za što se zalažu Beauchamp i Childress jest postojanje i definiranje pravila unutar svakog principa.“¹⁴

Knjiga *Leksikon evanđeoskog kršćanstva* bioetiku definira kao „interdisciplinarno suradničko polje koje upotrebljava filozofiju, zakon i teologiju za rješavanje teških etičkih i moralnih pitanja potaknutih u kontekstu suvremenog zdravstva. U jednom smislu bioetika je vrlo nova. Međutim, pitanja o kojima se raspravlja su svezremenska: Što je priroda i vrijednost ljudskog života? Kako možemo razumjeti i odgovoriti na ljudsku patnju i nesavršenost? Tko odlučuje kad postoje razlike mišljenja, na primjer, treba li pružati rutinsku medicinsku njegu? Tehnologija i opća sekularizacija društva učinile su bioetiku strateškim područjem za promišljeno kršćansko uključanje.“¹⁵

S kršćanskog gledišta, papa Ivan Pavao II. u svojoj enciklici *Evangelium vitae* spominje bioetiku u kontekstu ekologije: „Trebamo pozdraviti povećanu pažnju u korist kvalitete života i ekologije, koja se bilježi iznad svega u naprednijim društvima, u kojima očekivanja ljudi nisu više usredotočena toliko na probleme preživljavanja koliko prvenstveno na traženje globalnog poboljšavanja uvjeta života. Posebno znakovito je buđenje etičnog razmišljanja o životu: nastankom i sve raširenijim razvitkom bioetike podržavaju se razmišljanje i dijalog među vjernicima i nevjernicima, kao i među vjernicima različitih religija o etičkim problemima, pa i temeljnima, koji se tiču čovjekova života.“¹⁶

Ante Čović u svojoj knjizi *Etika i bioetika* bioetiku definira trostruko: kao područnu (bioetika je ograničena na određeno problemsko područje), relacijsku (nužnost odnošenja prema filozofiji i filozofskoj etici) te pluriperspektivnu etiku.¹⁷ Bioetika je, prema njegovu mišljenju, „pluriperspektivno područje na kojem se u interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u pitanjima koja se odnose na život ili na uvjete i okolnosti njegova očuvanja“.¹⁸ Na drugome mjestu Čović pojašnjava ove svoje stavove te

¹⁴ Ibid., str. 65.

¹⁵ *Leksikon evanđeoskoga kršćanstva*, priredio Stanko Jambrek, Zagreb: Bogoslovni institut; Prometej, 2007., str. 56.

¹⁶ Papa Ivan Pavao II. *Evangelium vitae. Evanđelje života. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1995., str. 52.

¹⁷ Usp. A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 28.

¹⁸ Ante Čović, „Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien“, u: Ante Čović, Thomas Sören Hoffman (ur.), *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*, Sankt Augustin: Academia Verlag, 2005., str. 150–151.

ukazuje na to da „u metodološkom pogledu integrativna bioetika ujedinjuje tri osnovne grupe perspektiva: znanstveno-deskriptivne perspektive, znanstveno-normativne perspektive te kulturne perspektive“.¹⁹ Prema Čoviću je integrativna bioetika orijentacijska znanost. Slično razmišlja i Kurt Walter Zeidler koji tvrdi da je koncept pluriperspektivne bioetike izrastao „iz zahtjeva za integracijom širokog spektra etičkih i religioznih, društveno-političkih i pravnih kao i medicinskih i tehničkih problema, koji bivaju nametnuti kroz bioetička pitanja“.²⁰

Hrvoje Jurić, u članku „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“ nudi svoju definiciju bioetike, koja uzima u obzir prethodno navedene stavove Ante Čovića, ali i stavove poput onih Höffeovih: „Bioetika je otvoreno područje susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti, te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima.“²¹ Bioetika je, prema tome, interdisciplinarno, pluriperspektivno i integrativno područje, a takvo je shvaćanje zaživjelo u nizu projekata kroz koje se od početka 21. stoljeća razvija koncept „integrativne bioetike“.

¹⁹ Ante Čović, „Integrative Bioethik und das Problem der Wahrheit“, u: Ante Čović (ur.), *Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus. Beiträge des 4. Südosteuropäischen Bioethik-Forums, Opatija 2008 / Integrative Bioethics and Pluri-Perspectivism. Proceedings of the 4th Southeast European Bioethics Forum, Opatija 2008*, Sankt Augustin: Academia Verlag, 2010., str. 45.

²⁰ Kurt Walter Zeidler, „Ontologischer Pluralismus und pluriperspektivische Bioethik“, u: A. Čović (ur.), *Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus*, str. 79.

²¹ H. Jurić, „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“, str. 83.

3. ŽIVOT I DJELO FRITZA JAHRA

Paul Max Fritz Jahr (punim imenom Paul Max Fritz Jahr) rodio se 18. siječnja 1895. u gradu Halle an der Saale, u pokrajini Saska-Anhalt, u središnjoj Njemačkoj. Potjecao je iz građanske obitelji; otac Gustav Maximillian bio je općinski činovnik, a majka Augusta Marie kućanica. Osnovnu školu (*Mittelschule*) pohađao je od 1901. godine, a višu školu (*Oberrealschule*) od 1905. godine. Obje ustanove bile su pod upravom Zaklade Francke (*Franckesche Stiftung*), nazvane po njemačkom teologu Augustu Hermannu Franckeu koji je utemeljio protestantsku sektu pijetista. Jahr je maturirao (*Abitur*) 1914. godine. Godinu 1915. mladi Jahr provodi na bojištu kao dragovoljac u njemačkoj carskoj vojsci. Kao učitelj počeo je raditi već 1917. godine. Zbog boležljivosti, koja će ga pratiti cijeloga života, često je mijenjao škole gdje je radio.

Za protestantskoga svećenika (pastora) bio je zaređen 1921. godine. Godine 1932. oženio se s Bertom Elisom Neuholz, s kojom nije imao djece. Već 1933., u godini kada Hitler i nacistička stranka preuzimaju vlast u Njemačkoj, povlači se iz škole i crkve u mirovinu. Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata živi u oskudici od omanje mirovine. Kao posljednji Jahrov posao spominje se učitelj glazbe, 1952. godine.²² Fritz Jahr preminuo je 1. listopada 1953. u rodnome Halleu, od kojega se, poput svoga filozofskog uzora Kanta iz grada Königsberga, nikada nije u potpunosti udaljio.

Fritz Jahr je za svoga kratkog života objavio svega dvadeset i dva članka, koliko nam je danas poznato. Tekstovi su nastali u razdoblju između 1924. i 1948. godine. Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata (1939.–1945.) Jahr nije objavio niti jedan članak. Članci su različiti po svojoj dužini i tematici.

Prvi članak Fritza Jahra objavljen je u časopisu *Mittelschule* 1924. godine, a nosio je naslov „Weltsprache und Weltsprachen“ (Svjetski jezik i svjetski jezici). Na svega tri stranice učitelj Jahr pozdravlja napore oko usavršavanja esperanta i idoa, svjetskih jezika.

U drugome članku, „Der Tonsatz als Unterrichtsmethode“ (Skladanje glazbe kao nastavna metoda) iz 1926. godine, učitelj glazbe Jahr iznosi rezultate svojih glazbenih vježbi s osnovnoškolskom djecom. Spominje i kako je oko Uskrsa 1925. napustio školsku te stupio u duhovnu službu kao protestantski pastor.

U članku iz 1926. godine, naslovljenom „Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre“ (Znanost o životu i nauk o ćudoređu) Jahr tvrdi kako se moderne znanosti, biologija,

²² Usp. Iva Rinčić, Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Zagreb: Pergamena, 2012., str. 29.

medicina i psihologija, ne bave više isključivo ljudima. „Godine 1878. Wilhelm Wundt utemeljuje prvi institut za eksperimentalnu psihologiju u Leipzigu i bilježi slične fiziološke reakcije te na opstanak orijentirane i svrhovite radnje kod čovjeka, životinja i biljaka. Jahr uočava da nova znanstvena otkrića zahtijevaju novu etičku refleksiju.“²³ Jahr ta nova znanstvena nastojanja naziva 'bio-psihika'. Autori Rinčić i Muzur ispravno zaključuju, tumačeći Jahra: „Od biopsihike je tek jedan korak do bio-etike, tj. do prihvaćanja etičkih dužnosti ne samo prema ljudima, već prema svim živim bićima.“²⁴

Jahr ovdje spominje svoje prethodnike koji su ukazivali na potrebu humanog odnosa prema životinjama, ali i biljkama: teologa i filozofa Schleiermachera te njegova suvremenika, filozofa Krausea, zatim pjesnika Herdera, svetoga Franju Asiškoga i svetoga Pavla te kompozitora Wagnera. Jahr ukazuje i na zakone o zaštiti životinja u naprednim zemljama onoga vremena. Slijedeći tu nit, a po uzoru na Kanta i njegov kategorički imperativ, Jahr sastavlja vlastiti *bio-etički imperativ*: „Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!“²⁵

Još je Aristotel u svojem spisu *O duši* ustvrdio da postoje tri vrste duša: vegetativna (biljna), životinjska i ljudska. Vegetativna duša ima sposobnost hranjenja, duša životinja ima sposobnosti hranjenja, kretanja i osjeta, dok čovjekova duša, uza sve navedeno, ima i mogućnost duhovnog odnosa. Životinje nemaju razum, ali imaju predodžbe nekih stvari; primjerice, pčele ili mravi.²⁶ Dakle, već od samih početaka, filozofija jasno razlikuje čovjeka od svih drugih oblika života i pravi hijerarhiju u kojoj je čovjek na vrhu.

U svome članku iz 1927. godine, „Bio-ethik: Eine Umschau über die ethischen Beziehungen des Menschen zu Tier und Pflanze“ (Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama), Jahr tvrdi kako oštra razlika između ljudi i životinja, koja je bila dominantna od početka europske kulture do kraja 18. stoljeća, više nije održiva. „Duša europskog čovjeka borila se sve do Francuske revolucije za jedinstvo religijske, filozofske i znanstvene spoznaje svijeta, ali smo kasnije to jedinstvo morali napustiti pod pritiskom spoznajnog obilja. Zauvijek će ostati zaslugom modernih prirodnih znanosti da su omogućile pogled na svijet bez predrasuda.“²⁷ Očito je da Jahr ovdje znanost, a tu se u prvome redu radi o prirodnim znanostima, vidi dvojako. Jedinstvo spoznaje, prema kojem je čovječanstvo težilo,

²³ Marina Katinić, „Filozofija za djecu i mlade i integrativna bioetika“, *Filozofska istraživanja*, god. 32 (2012), sv. 3–4, str. 597.

²⁴ I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 198.

²⁵ Ibid., str. 200.

²⁶ Usp. Aristotel, *O duši*, Zagreb: Naprijed, 1996., str. 21.

²⁷ I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 201.

nestalo je napretkom znanosti („spoznajno obilje“). S druge strane, znanost nam je omogućila da se riješimo različitih predrasuda, što je svakako pozitivno. Filozofija bi trebala, misli Jahr, sama sebe nadograđivati prema spoznajama prirodnih znanosti. Kroz primjere navedene u prethodnom članku, ali i iz istočnjačkih budističkih iskustava, Jahr zaključuje kako je moralni zahtjev prema životinjama postao razumljiv sam po sebi te ponavlja teze iz prethodnoga članka – da je od bio-psihike do bio-etike samo jedan korak – te na kraju članka ponovno iznosi svoj bioetički zahtjev, odnosno *bioetički imperativ*.

Godine 1928. Jahr objavljuje članak „Der Tod und die Tiere: Eine Betrachtung über das 5. Gebot“ (Smrt i životinje: razmatranja o petoj zapovijedi). Peta Božja zapovijed glasi „Ne ubij!“, a Jahr to shvaća kao „Poštuj život!“. On primjerima iz Biblije dokazuje kako ljudi imaju moralne obaveze prema životinjama. „Nije čudo da će onda kasnije jedan Franjo Asiški sva živa bića nazvati svojim sestrama i braćom, i da će i jedan Herder u životinjama gledati čovjekovu stariju braću.“²⁸ Prema tome, kršćanska je dužnost cijeniti životinje i biljke. Stoga Jahr zaključuje: „Onaj čija je ljubav tako velika da prelazi granice samo-ljudskog pa i u najbjednijem stvoru vidi nešto sveto, taj će naći i visoko cijeniti to sveto i u najsiromašnijima i najnezatnijima od svoje ljudske braće i neće se pritom ograničiti ni na neki njegov limitirani dio, poput društvene klase, interesnog udruženja ili partije.“²⁹ Očito je da je zapovijed o poštivanju života univerzalna, odnosno Jahr ne pravi nikakve razlike među oblicima života.

U članku „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“ (Tierschutz und Ethik in ihren Beziehungen zueinander) iz 1928. godine Jahr spominje kako je prema tadašnjem njemačkom kaznenom zakoniku (članak 16, stavak 13) mučenje životinja okarakterizirano kao izazivanje javne sablazni. Fritz Jahr se pita ima li proširenje naše moralne dužnosti na životinje utjecaja na naše odnose prema ljudima. „Ako se, međutim, priznaje bezuvjetni karakter životinjske etike (kako se zaštitu životinja može nazvati po uzoru na Bregenzera,³⁰ koji je prvi napisao znanstvenu 'životinjsku etiku' iz etičko-pravne perspektive), usprkos tome ne treba zanemariti ni postavljanje pitanja, odnosno traženje odgovora na pitanje moguće povezanosti između zaštite životinja i etike. Drugim riječima: kakav učinak ima proširenje naše moralne

²⁸ Ibid., str. 208.

²⁹ Ibid., str. 211.

³⁰ Ignaz Bregenzner (1844.–1906.) bio je njemački pravnik i autor kojega Jahr često spominje u svojim člancima. Bregenzner je najpoznatiji po svom radu *Tierethik (Životinjska etika)* iz 1894. godine. Kao što se može pročitati u članku Amira Muzura i Ive Rinčić „Ignaz Bregenzner (1844–1906): A Brief Hommage to the Most Important Source of Fritz Jahr's Ideas on Animal Ethics“ (u: Ch. Byk, H.-M. Sass (ur.), *Fritz Jahr (1895–1953)*, str. 39–45), Bregenzner je posve nepoznat autor te je o njegovim mogućim drugim radovima nemoguće pronaći podatke čak i u takvim publikacijama kao što su *Allgemeine Deutsche Biographie*, *World Biographical Information System* i *Schwäbische Lebensbilder*. Muzur i Rinčić su ipak došli do nekih podataka te ih objavili u navedenom članku.

dužnosti prema čovjeku na životinje na naše odnose s našim bližnjima?“³¹ Jahr tvrdi da osoba koja suosjeća s patnjom životinja također suosjeća i s čovjekom. Nadalje, smatra kako će osoba okrutna prema životinjama takva biti i prema ljudima te svoje mišljenje potkrepljuje primjerima: „Obratno, okrutnost prema životinjama znak je sirovog karaktera koji može biti opasan i za svoje ljudsko okružje. Na ovu činjenicu, od najvećeg značenja za društvenu etiku, izrazito ukazuje, osim mnogih drugih mislilaca, i filozof Kant, i s obzirom na nju označava u 'Zasnivanju metafizike ćudoređa' zaštitno i milosrdno postupanje sa životinjama upravo dužnošću prema sebi samom. Sud je grofa Lava Tolstoja: 'Od ubojstva životinje do ubojstva čovjeka samo je jedan korak.'“³²

Dakle, Jahr smatra da su zaštita životinja i etika izravno povezane. „Činjenica o tijesnoj povezanosti između zaštite životinja i etike počiva naposljetku na tome da nemamo etičkih dužnosti samo prema bližnjima, već i prema životinjama, čak i prema biljkama – ukratko rečeno, prema svim živim bićima – pa možemo govoriti upravo o bio-etici.“³³ Međutim, takav je stav u suprotnosti s tradicionalnim, antropocentričnim poimanjem etike, kakav nalazimo, primjerice, kod Kanta. Tako on kaže: „Vrhovni je princip kreposnog nauka: djeluj prema maksimi onih svrha koje za svakoga mogu biti opći zakon. Po tom principu čovjek je svrha kako sebi tako i drugima, te ne samo da nije ovlašten ni sebe ni druge koristiti kao puko sredstvo (pri čemu prema drugima može biti i ravnodušan) nego je samo po sebi čovjekova dužnost da čovjeka uopće sebi postavi za svrhu.“³⁴ Kao što se može vidjeti, životinje i biljke se ovdje niti ne spominju. Čovjek ima dužnost jedino prema samome sebi i prema drugome čovjeku. Očito je da se na ovakvim stavovima ne može graditi bioetika kakvu nalazimo kod Jahra. Pored toga, može se reći da cjelokupna novovjekovna, a posebno prosvjetiteljska tradicija također ne daje osnovu za bioetiku kakvu je bio zamislio Fritz Jahr. Interesantno je da, unatoč tome, Jahr u svojim člancima nigdje ne kritizira Kanta.

Ipak, kršćanski teolozi imaju mišljenje slično Kantu, odnosno kod njega nalaze stavove slične njihovu shvaćanju bioetike. Primjerice, Kant tvrdi da čovjek nije samo *animal rationale*, razumna životinja, već je i nositelj dostojanstva. Zbog toga Luka Tomašević tvrdi da „I. Kant svoju postavku o ljudskom dostojanstvu temelji na ideji vrijednosti. On uspostavlja odnos

³¹ I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 214.

³² Ibid., str. 215.

³³ Ibid., str. 216.

³⁴ Immanuel Kant, *Metafizika ćudoređa*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999., str. 182. Riječ je, dakle, jedino o ljudskom rodu: „Priatelj ljudi uopće (tj. cijeloga roda) jest pak onaj tko estetički sudjeluje u dobrobiti svih ljudi (u njihovoj radosti) i nikada je neće narušiti bez unutrašnjeg žaljenja. No izraz *priatelj ljudi* ima još malo uže značenje od izraza *čovjekoljubac* (filantrop). Jer u prvome je također sadržana predodžba i prihvaćanje jednakosti među ljudima, dakle ideja prema kojoj čovjek obvezujući druge svojom dobrotvornošću i sam biva obvezan; tako reći kao da su braća pod okriljem zajedničkog oca koji želi blaženstvo svih.“ (Ibid., str. 256.)

između vrijednosti i dostojanstva i polazi od činjenice da je čovjek uzdignut na dostojanstvo osobe, tj. uzdignut je iznad svake druge vrijednosti i na njega nikako ne možemo gledati kao na sredstvo postizanja cilja, već samo kao cilj sam u sebi. To znači da on posjeduje svoje dostojanstvo, svoju apsolutnu unutarnju vrijednost po kojoj on sva ostala bića prisiljava da ga poštuju kao cilj koji on ima sam u sebi, kao biće koje posjeduje vrijednost koja nije relativna kao što su to cijene, već uvijek ostaje unutarnja i uvijek ima dostojanstvo.³⁵ Tomašević, dakle, pozivajući se na Kanta, u ljudskom dostojanstvu nalazi razlikovno obilježje čovjeka spram svih drugih bića.

Isto razlikovanje možemo pronaći i u tradiciji kršćanskog mišljenja, počevši od Knjige Postanka. Već u Knjizi Postanka, prvoj knjizi Biblije, nalazimo ideju o potpunoj podređenosti životinjskog svijeta čovjeku. „I reče Bog: načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji. Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih. I blagoslovi ih Bog i reče im: 'Plodite se i množite i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji'.“³⁶ Ovo nikako ne treba čitati kao najavu Baconovih stavova.

Prema Francisu Baconu (1561.–1626.), jednome od utemeljitelja novovjekovne filozofije, priroda je sredstvo za ispunjavanje čovjekovih potreba. Bacon znanje shvaća kao moć, tako da Marija Selak ispravno primjećuje: „Tehnika iz pukog sredstva prelazi u ulogu cilja, osvajanje prirode postaje misija čovječanstva, homo sapiens postaje sredstvo homo fabera, a moć najviše dobro.“³⁷ Daljnje objašnjenje Baconovih pogleda daje Vladimir Jelkić: „Kao što ne sumnja u pravo čovjeka da u potpunosti ovlada prirodom, Bacon ne dvoji ni u sposobnosti čovjeka da uz pomoć obnovljene znanosti to i provede, kao niti u to da će to biti na korist života.“³⁸ Takvo shvaćanje ljudskog odnosa prema prirodi u suprotnosti je sa stavovima nekih mislilaca na koje se poziva i Jahr, a u čijim djelima možemo pronaći povijesne korijene bioetike.

Povijesni korijeni bioetike u filozofiji su duboki. Još je francuski filozof Michel de Montaigne (1533.–1592.) 1588. godine, u svojim *Esejima*, napisao kako su ljudi dužni iskazati blagost i milosrđe prema ostalim stvorenjima. Njemački romantičar Johann Gottfried von Herder (1744.–1803.) proširuje ljudsko suosjećanje i na biljke. Neposredni prethodnici bioetike Fritza Jahra njegovi su sunarodnjaci: teolog i filozof Friedrich Schleiermacher (1768.–1834.) i

³⁵ Luka Tomašević, *Bioetika iz teološke perspektive*, Zagreb: Pergamena, 2014., str. 171.

³⁶ *Biblija. Stari i Novi Zavjet*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006., str. 26.

³⁷ Marija Selak, *Ljudska priroda i nova epoha*, Zagreb: Naklada Breza, 2013., str. 169.

³⁸ V. Jelkić, *Bioetički orijentiri za novu epohu*, str. 20.

filozof Karl Christian Friedrich Krause (1781.–1832.). Rinčić i Muzur o tome kažu: „Prvi u svojoj *Filozofskoj etici* proglašava nemoralnim uništavanje života i obličja, ondje gdje ih ima, dakle i u životinja i biljaka, bez da je to povezano s razumnom svrhom. Krause, Schleiermacherov suvremenik, zahtijeva u svojoj *Filozofiji prava* da se svako biće poštuje kao takvo i da se ne uništava bez svrhe. Jer svi su, biljke i životinje jednako kao i čovjek, ravnopravni – svakako ne u istome, nego svaki u onome što je nužnim zahtjevom za postignuće njegova određenja.“³⁹

Članak „Društvena i seksualna etika u dnevnom tisku“ Jahr započinje mišlju: „Svako etičko nastojanje bit će svrhovito samo u slučaju ako se iz njega izvede teorijski ili praktični rad.“ U radu još govori o značaju stručnog i dnevnog tiska za svakodnevni moral kod ljudi. Ovome bismo mogli dodati da su suvremeni mediji, u prvome redu elektronički mediji i društvene mreže, neophodni za širenje bioetičkih ideja i poticanja ljudi na postupanja u skladu s njima.

U članku „Putevi prema seksualnom etosu“ Fritz Jahr piše o nužnosti razboritog prosvjećivanja mladih o seksu. Prema njemu, još se Jean-Jacques Rousseau u 18. stoljeću u svome djelu *Emile ili o odgoju* zalagao za seksualno prosvjećivanje mladih, starijih od 16 godina. Spolni je nagon kod čovjeka često u sukobu s razumom, pa Jahr moguće rješenje vidi u uklanjanju štetnih utjecaja (ilustrirane literature, ali i klasičnih književnih djela, kao što su Boccacciov *Dekameron*, Casanovini zapisi ili pripovijesti iz *Tisuću i jedne noći*) te njegovanju osjećaja stida. U godinama Jahrova djelovanja kao pastora, učitelja i autora, 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, pojavile su se nove društvene i socijalne norme; seks i konzumacija alkohola više nisu bili tabu-teme, pa se i iz tog ugla može gledati na ove autorove rečenice. Fritz Jahr posebno je protiv seksa i konzumacije alkohola. Kao učitelj, Jahr je bio promicao i štitio javni moral, kako kroz predavanja u školama tako i kroz svoje tekstove.

Svoj deveti članak, „Dva temeljna etička problema u svojoj suprotnosti i svom sjedinjenju u društvenom životu“ (*Zwei ethische Grundprobleme in ihrem Gegensatz und in ihrer Vereinigung im sozialen Leben*), Fritz Jahr objavio je 1929. godine. Prema njemu, dva su temeljna suprotstavljena etička problema: egoistički (egocentrički) i altruistički stav. Egocentrički stav je nagonski, vođen osjećajima te borbom za opstanak i nagonom za samoodržanjem; prisutan je i kod ljudi i kod biljaka i kod životinja. Primjer pak altruističkoga stava je „zaštita životinja iz čiste sućuti, kako je shvaćaju Schopenhauer i Richard Wagner i kako je razumiju moderne udruge za zaštitu životinja i dotično zakonodavstvo.“⁴⁰ Da bi se pod

³⁹ I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 216.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 229.

pojmom altruizma podrazumijevala i briga o životinjama nije bio čest stav ni u Jahrovo vrijeme, a pogotovo prije njegova vremena.

U tekstu „Diktatura svjetonazora ili sloboda misli? Razmišljanja o liberalnom oblikovanju nastave svjetonazora“ (Gesinnungsdiktatur oder Gedankenfreiheit? Gedanken über eine liberale Gestaltung des Gesinnungunterrichts) iz 1930. godine Jahr piše o nastavi svjetonazora u njemačkim školama. Kao učitelj, zalaže se za liberalizam, odnosno demokratizaciju poučavanja svjetonazora: „Ne treba poučavati utvrđen, subjektivan svjetonazor. Metodički je neprihvatljivo razmatrati samo ono što odgovara, a nelagodne činjenice prešućivati, poricati ili po potrebi izokretati. Uvijek treba razmotriti različite svjetonazorske stavove. Umjesto svakog pristranog formiranja svjetonazora, učenicima treba dati priliku da izgrade vlastiti svjetonazor odnosno dati im objektivan materijal za kasniji vlastiti svjetonazor.“⁴¹ Iz teksta je sasvim očito da se Jahr zalaže za liberalno poučavanje svjetonazora koje će učenicima dati mogućnost vlastitog promišljanja.

U kratkom članku „Dijete i tehnika“ (Kind und Technik) iz 1933. godine Jahr piše o dječjoj sklonosti prema tehnici i nepoznavanju iste.

Sljedeći tekst iz 1933. godine, „O životu nakon smrti: prema djelu *Didactica magna* J. A. Comeniusa“ (Vom Leben nach dem Tode: Aus J. A. Comenius *Didactica magna*) kratak je prikaz istoimene knjige Jana Amosa Comeniusa (ili Komenskog, 1592.–1670.), češkog filozofa i pedagoga, kojega se smatra ocem modernoga obrazovanja.

Tekst „Naša sumnja u Boga: subjektivne misli o nekoj tuđoj temi“ (Unser Zweifel an Gott: Subjektive Gedanken beim Thema eines Anderen), također iz 1933. godine, donosi deset točaka u kojima Fritz Jahr iznosi svoje osobne misli o religiji. „Jedno, međutim, znam – znam sa sigurnošću – naime, jesam li sretan ili nisam. Moja sreća ne ovisi o novcu i imanju. Najveća sreća od svih duhovnih stvari za mene je spojena s ljubavlju. I kršćanska je religija samo vjera. No prije svega: ta me vjera čini sretnim; jer mi daje duhovna dobra, jer je religija ljubavi. A kao religija ljubavi čini me sposobnima da budem djelotvornim, korisnim članom cjeline.“⁴² Sigurno je da je sumnja u Boga Jahru tuđa, a da kršćanstvo brani iz pojma „sreće“.

Ostalih devet poznatih tekstova Fritza Jahra, koje je bio objavio za života, redom su religiozne tematike: „Tri studije o Petoj zapovijedi“ (Drei Studien zum 5. Gebot, 1934.), „Vjera u onostranost i etika u kršćanstvu: poslijeuskršnje razmatranje“ (Jenseitsglaube und Ethik in Christentum: Eine nachösterliche Betrachtung, 1934.), „Čudoredno-socijalno značenje nedjelje“ (Die sittlich-soziale Bedeutung des Sonntags, 1934.), „Sumnja u Isusa? Razmatranje

⁴¹ Ibid., str. 235.

⁴² Ibid., str. 248.

prema *Parsifalu* Richarda Wagnera“ (Zweifel an Jesus: Eine Betrachtung nach Richard Wagners *Parsifal*, 1934.), „Etička razmatranja u vezi s unutarcrkvenim vjerskim borbama“ (Ethische Betrachtungen zu innerkirchlichen Glaubenskämpfen, 1935.), „Vjera i djela u svojoj suprotnosti i svom sjedinjenju“ (Glaube und Werke in ihrem Gegensatz und in ihrer Vereinigung, 1935.), „Tri odsječka života: razmatranje o stihovima 2 Kor 5, 1–10 i o Apostolskom vjerovanju“ (Drei Abschnitte des Lebens: Eine Betrachtung nach II. Korinther 5, 1–10 und nach dem Apostolischen Glaubensbekenntnis, 1938.), „Nedjelja – svjetovni blagdan: razmatranje uz članak 10. nacrta Ustava“ (Der Sonntag – ein weltlicher Feiertag: Eine Betrachtung zu Artikel 10 des Verfassungsentwurfs, 1947.), „Prakršćanska zajednica“ (Urkristliche Communio, 1948.). Za bioetiku je ovdje najvažnije ponovno isticanje pete Božje zapovijedi iz koje Jahr izvodi dužnost spram poštivanja svega živoga. Prema Ivani Zagorac: „Jahr tvrdi da nas i Biblija i prirodne znanosti poučavaju da imamo etičku odgovornost prema životinjama. Peta zapovijed ne tiče se samo ubijanja ljudi – znači li to da se treba primijeniti i na biljke i životinje? Jahr je uvjeren da je odgovor sasvim sigurno – da.“⁴³ Nadalje, Ivana Zagorac tvrdi kako je zapovijed o zabrani ubijanja biljaka i životinja postavljena na istim temeljima kao i ona o zabrani ubojstva čovjeka. Možemo reći tako da je takva interpretacija pete Božje zapovijedi jedna od temelja Jahrove bioetike.

Prema riječima Hans-Martina Sassa, koji se smatra jednom od najzaslužnijih osoba za otkrivanje i promoviranje tekstova Fritza Jahra, četiri su glavne točke u cjelokupnoj Jahrovoj viziji bioetike: „(1) Bioetika je nova i nužna akademska disciplina. (2) Bioetika je nužan moralni stav, uvjerenje i postupanje. (3) Bioetika prepoznaje i poštuje sav život i životne odnose u prirodi i u kulturi. (4) Bioetika ima legitimne obligacije u profesionalnom okružju, u javnoj sferi te u obrazovanju, javnoj moralnosti i kulturi.“⁴⁴ Time Sass određuje okvir za interpretaciju Jahra i ističe glavne teme njegova mišljenja koje imaju utjecaj na današnje bioetičke rasprave. Treba, međutim, posebno istaknuti Jahrov pojam bioetičkog imperativa.

⁴³ Ivana Zagorac, „Fritz Jahr's Bioethical Imperative“, *Synthesis philosophica*, god. 26 (2011), sv. 1, str. 142.

⁴⁴ Hans-Martin Sass, „European Roots of Bioethics: Fritz Jahr's 1927 Definition and Vision of Bioethics“, u: Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.). *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike. Posvećeno Ivanu Šegoti povodom 70. rođendana*, Zagreb: Pergamena, 2009., str. 22.

4. BIOETIČKI IMPERATIV

Na kraju svog članka iz 1926. godine, „Znanost o životu i nauk o ćudoređu“, Fritz Jahr donosi svoj bio-etički imperativ: „Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!“⁴⁵

Ova je misao parafraza kategoričkog imperativa njemačkog filozofa Immanuela Kanta (1724.–1804.), koji glasi: „Radi tako da ćovječanstvo kako u tvojoj tako i u osobi svakoga drugoga ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo.“⁴⁶

Jahr je proširio moralne dužnosti ćovjeka s ljudskih bića na sva živa bića – životinje i biljke. Za njega je bioetički imperativ temeljni zahtjev nauka o ćudoređu. Prema tvrdnji Igora Eterovića: „... svetost života je osnova Jahrova bioetičkog imperativa iz 1927. godine, dok je Kant 1788. godine osnovu kategoričkoga imperativa nazvao 'svetošću moralnoga zakona'.“⁴⁷ Nadalje, u istome tekstu, Eterović smatra da se Jahr ne zalaže za ukidanje Kantova kategoričkog imperativa, već za njegovu nadogradnju i proširenje.

Prema Hans-Martinu Sassu, bioetički imperativ služi kao vodilja u etičkoj odgovornosti prema svim oblicima života. Svetost i nepovredivost života ključ su Jahrova bioetičkog imperativa, kao što je nepovredivost moralnog zakona temelj ranijeg Kantova kategoričkog imperativa. Kao što je poznato, Kantovo utemeljenje etike obrazlaže se s tri postulata: 1. besmrtnost duše; 2. slobodna volja; 3. postojanje Boga. Dakle, ono što je u *Kritici čistog uma* bilo antinomija, u *Kritici praktičkog uma* postaje postulat. Etika nema utemeljenje unutar sebe. Jahr je utemeljuje u petoj Božjoj zapovijedi. Ivana Zagorac stoga smatra da „novi imperativ mora usvojiti sljedeće kao svoje postulate: da nema osnove za strogu podjelu između ljudi i životinja, da je (početkom 20. stoljeća) znanost potvrdila ono što je već u Svetome pismu, tj. da su i biljke i životinje vrijedne našega moralnog obzira, da je zaključak u oba slućaja proširenje pete zapovijedi na sva živa bića (što, prema Jahru, podržavaju znanstveni uvidi), da je suosjećanje verificirana sposobnost ljudske duše da ne vidi granicu između ljudi i drugih živih bića, te da je upravo suosjećanje ono što proširuje našu usku utilitaristićku perspektivu u potpunosti posredujući naša nastojanja da izbjegavamo izazivanje neželjene patnje drugih živih bića.“⁴⁸

⁴⁵ I. Rinćić, A. Muzur, *Fritz Jahr i raćanje europske bioetike*, str. 200.

⁴⁶ Immanuel Kant, *Osnivanje metafizike ćudoreća*, Zagreb: Feniks, 2003., str. 61.

⁴⁷ Igor Eterović, „Kant's Categorical Imperative and Jahr's Bioethical Imperative“, *Jahr*, god. 2 (2011), sv. 4, str. 469.

⁴⁸ I. Zagorac, „Fritz Jahr's Bioethical Imperative“, str. 144.

Bioetički imperativ odnosi se i na ljudski život, pri čemu Jahr pronalazi primjere iz Novoga zavjeta. Nadalje, bioetički imperativ uključuje obaveze prema vlastitom tijelu i duši. Zbog toga Sass zaključuje: „Za Jahra, koji je primarno zainteresiran u širim aspektima prepoznavanja i učenja bioetičkih vrlina i principa, moralne dužnosti prema vlastitome tijelu i duši osiguravaju most prema biomedicinskoj etici i etici javnoga zdravlja u suvremenom smislu...“⁴⁹ Briga za vlastito tijelo i dušu uključuje apstinenciju od alkohola i promiskuitetnog ponašanja koje Jahr, kao konzervativni pastor, vidi kao neke od suvremenih problema, ako znamo da su dvadesete i tridesete godine 20. stoljeća donijele promjene u moralnim i društvenim normama. Zbog svega navedenog, Jahrov bioetički imperativ ključan je za daljnji razvoj bioetike, bez obzira na to što je bio zaboravljen i potpuno izvan rasprave o bioetici kada je bioetika bila već u uznapređovaloj fazi. Radi boljeg razumijevanja djela Fritza Jahra u kontekstu cjelokupnog razvoja bioetike treba razmotriti i djela Vana Rensselaera Pottera, za kojega smo već rekli da je dugo vremena bio smatran „ocem bioetike“.

⁴⁹ H.-M. Sass, „European Roots of Bioethics“, str. 25.

5. VAN RENSSELAER POTTER I NJEGOV POJAM BIOETIKE U USPOREDBI S FRITZOM JAHROM

Van Rensselaer Potter (1911.–2001.) bio je američki biokemičar i istraživač bolesti raka te profesor na Sveučilištu Wisconsin. Dugo se vremena smatralo kako je upravo on, 1970. godine, prvi upotrijebio pojam 'bioetika'. Potterovo je „otkriće“ zasigurno originalno, tj. s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da Potter nije poznao djela Fritza Jahra i da nije znao da je pojam bioetike već bio korišten nekoliko desetljeća ranije u Njemačkoj. Amir Muzur i Iva Rinčić, govoreći o Potterovoj ideji bioetike, kažu: „Prva sličnost na koju asocira ova Potterova ideja odnosi se na Fritza Jahra (za koga pretpostavljamo da nije bio poznat Potteru) i Jahrovo zalaganje za reformu nastave i uključivanje različitih pogleda u promišljanje važnih problema (*Gesinnungseinstellungen*).“⁵⁰ Za razliku od Vana Rensselaera Pottera, oca američke bioetike, Fritz Jahr nije presudno utjecao na početak europske bioetike, jer su njegova djela kratki komentari i eseji, a ne sustavna djela. Luka Perušić pronalazi još jednu razliku između Jahra i Pottera: „Izvorno, Potter artikulira bioetiku da bi čovječanstvo moglo odgovarajuće preživjeti, dok Jahr bioetiku artikulira da bi svako živo biće bilo tretirano na primjeren način.“⁵¹ Dakle, Potterova bioetika bavi se primarno ljudskim opstankom, dok ranija Jahrova bioetika naučava da se prema svakom živom biću treba odnositi jednako.

U svome najvažnijem djelu, *Bioetika – most prema budućnosti*, Potter opisuje bioetiku kao potpuno novu disciplinu koja bi trebala biti most između prirodnih i humanističkih znanosti. Za njega je bioetika znanost o preživljavanju, ali i više od toga: „Znanost o preživljavanju nije samo znanost, ona je ujedno i nova mudrost koja bi trebala sjediniti dva najvažnija i slijedom toga neophodna elementa: biološko znanje i opće ljudske vrijednosti. Za njezino određivanje stoga predlažem novi termin – 'bioetika'.“⁵² Nova etika, prema Potteru, mora biti temelj znanosti o opstanku čovječanstva; zato nova etika – bioetika – mora biti interdisciplinarna, kako bi mogla obuhvatiti prirodne i humanističke znanosti. Ovdje svakako treba naglasiti Potterovo uvođenje pojma mudrosti u raspravu. Prema Vladimiru Jelkiću: „Naravno da pojam mudrosti ima svoje jasno određeno mjesto u povijesti ljudskog mišljenja. Potter jasno ističe razliku: nova se mudrost mora graditi na znanosti biologije 'te proširiti preko tradicionalnih granica da bi

⁵⁰ Amir Muzur, Iva Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, Zagreb: Pergamena, 2015., str. 78.

⁵¹ Luka Perušić, „Fritz Jahr as a Methodological Paradigm in Bioethical Education“, *Jahr*, god. 10 (2019), sv. 2, str. 290.

⁵² Van Rensselaer Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*, Rijeka: Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci; et al., 2007., str. 29.

obuhvatila prijeko potrebne elemente društvenih i humanističkih znanosti uz naglasak na filozofiju kao *ljubav prema mudrosti*'. Bit je stvari u tome da bi nova mudrost trebala sjediniti biološko znanje i opće ljudske vrijednosti. To je smisao bioetike.“⁵³ Na ovome je mjestu uočljivo kako Potter, kao znanstvenik, u raspravu uvodi filozofski pojam mudrosti, svjestan da znanost sama ne može riješiti uočene probleme.

U svome djelu Potter postavlja pitanja o budućnosti i opstanku čovječanstva. On definira čovjeka kao „prilagodljivi kontrolni sustav s elementima nereda ugrađenima na svakoj hijerarhijskoj razini“.⁵⁴ Čovjek kao takav nije samo predmet istraživanja biologije, koja je, prema njemu, znanost koja se najbolje može kombinirati s humanističkim znanostima, već i bioetike: „Bioetika, kako je ja zamišljam, nastojala bi proizvesti mudrost, znanje kako rabiti znanje za društveno dobro kroz realistično poznavanje čovjekove biološke prirode i biološkog svijeta.“⁵⁵

Prema Potteru, tri su koncepta napretka: religijski, materijalistički i znanstveno-filozofski koncept. On zagovara znanstveno-filozofski proces napretka koji je, po njegovom sudu, izravan potomak američkih tradicija jer predstavlja židovsko-kršćansko, puritansko te utilitarističko nasljeđe. „Držimo kako je znanstveno-filozofski koncept napretka koji naglasak stavlja na dugoročnu mudrost jedina vrsta napretka koji može dovesti do opstanka. Upotrijebimo našu neizmjernu sposobnost proizvodnje da proizvedemo stvari koje nas čine mudrijima, umjesto stvari koje nas čine slabijima.“⁵⁶

Kao najvažnije probleme čovječanstva u zadnjim desetljećima dvadesetoga stoljeća Potter ističe prenapućenost, pretjeranu potrošnju, vjersku netrpeljivost, odnose rasa, očuvanje prirodnih resursa, pohranu sunčeve energije, desalinizaciju morske vode, oslobađanje kreativnih talenata itd. Spominje i problem pesticida; prvo se mislilo da su neophodni za učinkovitost poljoprivrede, da bi se kasnije otkrila njihova štetnost za čovjeka.

Potter je bio naznačio i pojam „opasnog znanja“. Opasno znanje je znanje koje se razvilo brže nego ga je mudrost stigla svladati, a kao primjeri navode se spomenuti pesticidi, atomsko oružje, transplantacija gena i organa te kloniranje. Očito je da Potter pravi odlučan otklon od Baconova shvaćanja odnosa znanja i moći. Mudrost mora kontrolirati „opasno znanje“. Kako bi se uspješno kontroliralo takvo opasno znanje Potter predlaže osnivanje „Vijeća za budućnost“, koje bi činili istaknuti znanstvenici i humanisti. Ono bi bilo četvrta grana vlasti (uz

⁵³ V. Jelkić, *Bioetički orijentiri za novu epohu*, str. 26, pri čemu Jelkić preuzima Potterov navod iz: V. R. Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*, str. 29.

⁵⁴ V. R. Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*, str. 40.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 54.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 80.

zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast) te bi služilo za predviđanje posljedica primjene novoga znanja.

Za Pottera, jedan od velikih problema modernoga doba je i prenapučenost Zemlje, odnosno nekontrolirani rast populacije. Primjerice, on tvrdi: „Moramo ponovno ispitati ulogu znanosti u bavljenju biološkim čovjekom i uočiti tri važne točke. Prva je da su se stvarno veliki napreci ljudskog blagostanja dogodili pomoću znanja koje bi se moglo primijeniti na populacije, a ne u uvjetima individualizirane medicine. Drugo, znanje je danas dostupno radi ublažavanja bolesti i patnje koje bijesne u svim populacijama, ali se ne primjenjuje. I treće, da je svjetska populacija izvan kontrole.“⁵⁷

Potter tvrdi kako se manjine osjećaju ugroženima te da svojim razmnožavanjem žele istisnuti većinu. Kako bi se riješio taj problem potrebno je, prema njemu, „učiniti da svaki pojedinac član manjinske skupine, bilo etničke ili vjerske, ne osjeća svoju pripadnost nedostatkom, a to moramo organizirati za korist svake grupe“.⁵⁸

Potter nudi dva rješenja za nekontrolirani rast populacije: kontrola začeca i politika nultog rasta populacije. Uspješnu provedbu kontrole začeca smatra zadaćom političke vlasti: „Zaključio sam da bi se adekvatna kontrola začeca mogla postići na temelju individualizirane medicine te da bi široko primijenjene metode morale biti uspostavljene odlukom vlade. No ukoliko se s pojedincima ne može postupati pošteno neovisno o njihovoj rasi ili religiji, organizirane manjine protivile bi se kontroli rađanja nametnutoj od većine.“⁵⁹

Van Rensselar Potter zalaže se i za politiku nultoga rasta populacije, putem masovne edukacije i javnog zdravlja u širokim razmjerima. „Moramo za cilj imati nultu populaciju rasta u svjetskim razmjerima, što navodi da bi u prosjeku svaka obitelj bila ograničena na samo dvoje djece. Koristeći se ekonomskim nagradama i moći uvjeravanja, ovo bi moglo biti potpuno ostvarivo u pismenoj svjetskoj populaciji.“⁶⁰

On ipak priznaje nedostatke znanosti: „Mi nemamo sve odgovore niti očekujemo da ćemo moći produljiti prosječni životni vijek za vrlo mnogo godina. Ono čemu se nadamo jest olakšanje patnji i preuranjene smrti pojedinca.“⁶¹

Na samome kraju svoje knjige, Potter govori o zadaći novih bioetičara: „Mudrost bi se mogla definirati kao znanje kako koristiti znanje za društveno dobro. Potraga za mudrosti trebala bi biti organizirana i trebala bi se promicati s obzirom na opstanak i usavršenja ljudske

⁵⁷ Ibid., str. 196.

⁵⁸ Ibid., str. 198.

⁵⁹ Ibid., str. 201.

⁶⁰ Ibid., str. 222.

⁶¹ Ibid., str. 194.

vrste. Humanistički biolozi trebali bi se organizirano upustiti u interdisciplinarno znanstveno istraživanje i razvojne grupe uz opstanak kao glavni cilj. Humanistički biolozi moraju razviti bioetički credo da bi obuhvatili značajnost mortaliteta, nasumične patnje i budućnosti.“⁶²

Drugo temeljno djelo Potterove bioetike knjiga je *Globalna bioetika. Građenje na Leopoldovu nasljeđu (Global Bioethics. Building on the Leopold Legacy)*, objavljeno 1988. godine. Prema Potterovu mišljenju, iskazanom u ovome djelu, postoje dvije vrste bioetike: ekološka, kakvu su zamišljali on i Aldo Leopold prije njega, te medicinska, kakva je razvijana na Sveučilištu Georgetown i Institutu Kennedyjevih. Potter ovdje uvodi pojam *globalne bioetike* koju definira kao „sustav moralnosti utemeljen na biološkom znanju i ljudskim vrijednostima, s ljudskom vrstom koja prihvaća odgovornost za vlastiti opstanak i očuvanje prirodnoga okoliša“.⁶³ Ona se ne može temeljiti na dogmi, već na kompromisu; predložena je kao sekularni program moralnosti koja poziva na odluke u zdravstvenoj skrbi i očuvanju prirodnoga okoliša. Zdravstvena skrb uključuje međunarodnu humanitarnu pomoć za borbu sa smrtnošću novorođenčadi, pothranjenosti i različitim bolestima.

Globalna bioetika zapravo je jedinstvo ekološke i medicinske bioetike jer: „Od samoga početka bilo je jasno da se bioetika mora graditi na interdisciplinarnom ili multidisciplinarnom temelju.“⁶⁴ Pretjerana specijalizacija bioetike ovdje bi bila kontraproduktivna jer, prema Potteru, treba stremiti ka prihvatljivom opstanku na globalnoj razini. „Ciljevi globalne bioetike uključuju zdrav okoliš (za ljude), individualno zdravlje, opstanak vrsta i zdrav ekosistem. Pojam individualnog zdravlja uključuje kontrolirani ljudski fertilitet, stabilan broj svjetskog stanovništva u zdravome okruženju te zdravi ekosustav. Predloženo je da globalna bioetika sadržava skup vrijednosti koji može dovesti do prihvatljivog opstanka za ljudsku vrstu.“⁶⁵ Temeljna je zadaća globalne bioetike, kakvom je Potter vidi, osigurati ljudski opstanak. On razlikuje pet vrsta mogućeg ljudskog opstanka; 1) puki opstanak (*mere survival*), gdje bi ljudi živjeli u lovačkim i sakupljačkim kulturama, poput Aboridžina u Australiji ili ljudi u afričkoj pustinji Kalahari; 2) bijedni opstanak (*miserable survival*), obilježen glađu, pothranjenošću i bolestima, poput AIDS-a, koji je tada bio aktualan među milijunima u Africi; 3) idealistični opstanak (*idealistic survival*), koji bi bio obilježen kontrolom rasta populacije (za koju se Potter na više mjesta zalaže) te izostankom bolesti (spominje boginje, malariju, tifus i AIDS); zatim 4) neodgovorni opstanak (*irresponsible survival*), koji obilježavaju nekontroliran rast

⁶² Ibid., str. 227.

⁶³ Van Rensselaer Potter, *Global Bioethics. Building on the Leopold Legacy*, East Lansing: Michigan State University Press, 1988., str. 153–154.

⁶⁴ Ibid., str. 74.

⁶⁵ Ibid., str. 76.

populacije te zagađenje okoliša (neodgovorno korištenje vode i pesticida, duhanska industrija itd.), te naposljetku 5) prihvatljivi opstanak (*acceptable survival*), za koji se zapravo Potter cijelo vrijeme zalaže.

U kontekstu svoje proširene, globalne bioetike, Potter tvrdi kako više nije moguće medicinske probleme gledati izvan konteksta globalnih društvenih problema. Osim navedenih, u svojoj knjizi on ističe i probleme feminističkog gledišta, dileme u medicinskoj bioetici te problem kontrole fertiliteta.

Feministički pokret, koji je nastao u isto vrijeme kada i onaj bioetički, za Pottera je dodatni poticaj za razvoj globalne bioetike kao takve. Zato on smatra sljedeće: „Globalna bioetika mora se temeljiti na kombinaciji prava i odgovornosti u kojima se maskulinitet i feminitet neće više promatrati kao međusobno isključive dimenzije bipolarnog kontinuuma.“⁶⁶ Potterovim riječima, globalna je bioetika logična posljedica feminističkog pogleda na medicinsku i ekološku bioetiku.⁶⁷

Dvojbe u medicinskoj etici uključuju brojne probleme s kojima se medicina svakodnevno susreće. To su problemi tinejdžerskih trudnoća, samohranih majki i pobačaja. Primjer za problem teško hendikepirane novorođenčadi slučaj je djeteta Doe (*Baby Doe case*) iz Indiane, 1982. godine. Roditelji su bili suglasni da se njihovom teško bolesnom novorođenčetu odobri smrt, a slučaj je dospio do američkog Vrhovnog suda uz golemu pozornost javnosti. Napredak u medicini donio je mogućnosti transplantacija organa – bubrega, jetre i srca – koje su bile sve češće osamdesetih godina 20. stoljeća. Dakako, tu je prisutan i problem eutanazije.

Pozivajući se na svog prethodnika i uzora Alda Leopolda, Van Rensselaer Potter na više mjesta zagovara kontrolu nataliteta: „Za one koji, kao Aldo Leopold, vjeruju da 'Sjeverna Amerika ima priliku za opstanak ako bude mogla ograničiti svoju gustoću naseljenosti', kontrola ljudskog fertiliteta je ogromna potreba.“⁶⁸ Kontrola nataliteta glavni je preduvjet za prihvatljivi opstanak čovječanstva. Međutim, prema Potteru, takva je kontrola u okviru jedne zemlje uzaludna ako se dopušta nekontrolirani priljev imigranata (u slučaju SAD-a priljev imigranata iz Meksika i Latinske Amerike). Problem s pretjeranim natalitetom imaju i sve zemlje islamskog svijeta, što Potter vidi kao veliku prijetnju globalnom miru. Bilo bi interesantno razmotriti Potterove kontroverzne stavove u svjetlu suvremene globalne migracijske krize.

⁶⁶ Ibid., str. 90.

⁶⁷ Usp. *ibid.*, str. 86.

⁶⁸ Ibid., str. 133.

Iako Van Rensselaer Potter nije poznavao djela Fritza Jahra, nastala desetljećima ranije, između njihovih bioetika postoje stanovite različitosti, ali i sličnosti. „Različito je svakako Jahrovo bezuvjetno povjerenje prema znanosti (Jahrova je bioetika skovana kao posljedica napretka fiziologije i 'bio-psihičke') u odnosu na Potterov strah od nezrelosti znanosti, njene nespremnosti da se hrva s vlastitim postignućima, njenog udaljavanja od etičkih vrijednosti.“⁶⁹ Upadljivo je Potterovo često spominjanje straha. To nije bojazan, niti običan strah. Radi se o starom metafizičkom pojmu „timor Dei“ (strah od Boga). Dakle, Potter na ovome mjestu, izvan okvira znanosti, ali u suradnji s njom, traži rješenje bioetičkih problema.

„Jahr neosporni putokaz vidi u religiji: Potter se, međutim, zalaže da religija prihvati znanstvena otkrića i integrira svoje poglede sa znanstvenima. Potter je, očekivano, čvrsti racionalist, a Jahr spoznaju istine očekuje od sućuti i ljubavi, a ne od razuma.“⁷⁰

Za Jahrovu bi se bioetiku moglo reći da ima širu filozofsku osnovu, koja obuhvaća mnoge europske i poneki dalekoistočni koncept, za razliku od Pottera, koji je svoju bioetiku gradio pretežito ipak na američkim autorima. Za Jahra nije potreban „most“ jer je, u njegovo doba, bliskost prirodnih i humanističkih znanosti bila veća nego u Potterovo doba.

U Jahra, koji osjeća i naglašava „strahopoštovanje prema životu“, kao i Albert Schweitzer otprilike u isto to vrijeme, „bioetika je apstraktnija, bezvremenski ili svevremenski, dok Potter svoju, konkretniju, vezuje više za vlastito vrijeme i budućnost“.⁷¹

⁶⁹ A. Muzur, I. Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, str. 123.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid., str. 124.

6. DRUGI KORIJENI BIOETIKE

U svojim je djelima Van Rensselaer Potter istaknuo sedam točaka o kvaliteti ljudskog okoliša: „1) temeljne potrebe (hrana, zaklon, odjeća, prostor, privatnost, dokolica i moralno i intelektualno obrazovanje) mogu se zadovoljiti uz stanovit napor; 2) treba inzistirati na slobodi od otrovnih kemikalija, nepotrebnih trauma (prvenstveno ratnih i prometnih) i bolesti koje je moguće prevenirati; 3) treba zahtijevati kulturu koja poštuje zdrava ekološka načela s dugoročnom perspektivom; 4) kultura nas mora pripremiti i očekivati od svakog pojedinca prilagodljive odgovore; 5) individualna sreća treba realistično uključivati oscilacije između zadovoljstva i nezadovoljstva s očuvanim osjećajem za identitet; 6) produktivnost koja uključuje posvećenost drugim članovima društva; 7) svatko može pridonijeti daljnjem razvitku kulture i društva stalnom potragom za ljepotom i redom koji ne negira ulogu individualnosti i nereda.“⁷² Ovo dosta kompleksno shvaćanje vodi nas k pitanju o utjecaju drugih autora na Pottera.

Nekoliko je autora imalo poseban utjecaj na Pottera, jer je on prvenstveno bio biolog i kemičar, što može predstavljati stanovito ograničenje u raspravi o problematici koja nadilazi stručna (znanstvena) razmišljanja i analize. Prvi među njima svakako bi bio Aldo Leopold (1887.–1948.), američki šumar, ekolog i pisac. On je 1909. godine diplomirao na Šumarskom fakultetu Sveučilišta Yale. Bio je objavio udžbenik o upravljanju faunom te osnovao katedru za lovstvo, kao prvu u SAD-u. Godine 1947. postao je predsjednikom Ekološkog društva Amerike (ESA). Definirajući njegov osnovni stav, Muzur i Rinčić ističu: „Formulirajući svoju etiku zemlje (*land ethic*), Leopold zemlju definira kao ne samo tlo, već izvor energije koja teče kroz krug od tala, biljaka i životinja, a prirodu shvaća kao biotičku piramidu koja počiva na prirodnim vrstama a čovječjim se intervencijama opire s više ili manje snage i uspjeha.“⁷³ Potter je Leopoldu bio posvetio svoju prvu knjigu o bioetici – *Bioetika: most prema budućnosti*, dok drugoj knjizi, *Globalna bioetika* dodaje čak podnaslov *Građenje na Leopoldovu nasljeđu*. Ova činjenica vrlo jasno pokazuje koliki je bio utjecaj Alda Leopolda na Pottera.

U svome djelu *Globalna bioetika*, objavljenome 1988. godine, Potter smatra svoga uzora, Alda Leopolda, prvim bioetičarom: „On je bio prvi koji je predvidio novu etičku bazu za ljudsko ponašanje, prvi koji je razvio ekološku etiku (koju je nazvao etikom zemlje – *land ethic*) i prvi koji je jasno objasnio zašto je potrebna.“⁷⁴ Svoju ekološku etiku Leopold je

⁷² Ibid., str. 89.

⁷³ Ibid., str. 70.

⁷⁴ V. R. Potter, *Global Bioethics*, str. 13.

definirao riječima: „Etika je, u ekološkom smislu, ograničenje slobode djelovanja u borbi za opstanak.“⁷⁵ Etika zemlje potrebna je iz razloga što je ljudska vrsta odgovorna za očuvanje prirodnog okoliša na planetu Zemlji, kao i za održavanje broja stanovništva Zemlje u granicama koje ona može podnijeti.

Sljedeći Potterov uzor bio je francuski filozof i paleontolog, isusovac Pierre Teilhard de Chardin (1881.–1955.). U svojim je djelima taj „ekološki teolog“ nastojao pomiriti znanost i religiju, baš poput Pottera. De Chardin je bio „poznat po originalnom kombiniranju evolucijske i kršćanske doktrine. Po Teilhardu, naime, svijest evoluirala i zahtijeva zajedništvo ('unanimizaciju'), s konačnim ciljem u Točki omega – zapravo Bogu. Potter je poznao obje de Chardinove knjige, a napisao je i prikaz *Budućnosti čovjeka*.“⁷⁶

Na djela Vana Rensselaera Pottera utjecao je i nobelovac Albert Schweitzer (1875.–1965.). Ovaj svestrani čovjek (bio je filozof i teolog, ali i liječnik i glazbenik) tvrdio je da je „naše doba otkrilo kako razdvojiti znanje od mišljenja, s posljedicom da doista imamo slobodnu znanost, ali ne i znanost koja promišlja“.⁷⁷ Zanimljivo je kako je filozofija Alberta Schweitzera utjecala i na Fritza Jahra, posebno pojam strahopoštovanja prema svim oblicima života (*Ehrfurcht vor dem Leben*).⁷⁸

Dvije su autorice također svojim djelima utjecale na formiranje Potterove bioetike. Američka oceanologinja Rachel Carson (1907.–1964.) svojom je knjigom *Nijemo proljeće* (*Silent Spring*) ukazivala na pogubnost upotrebe pesticida, posebno zloglasnog DDT-a. Margaret Mead (1901.–1978.), antropologinja, „na Pottera je utjecala knjigom o kontinuitetu kulturne revolucije, a još više i još ranije člankom o svojoj viziji sveučilišta (za koji će Potter sam priznati da je bio okidačem njegove vlastite duhovne preobrazbe)“.⁷⁹

Na razvoj bioetike – preko Pottera – nisu utjecali samo spomenuti autori, nego i društvena događanja. Šezdesetih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama dolazi do razvoja različitih pokreta koji preispituju dotad ustaljeni društveni poredak. Tako tada nastaje i masovan bioetički pokret. S razvitkom medicine postavljaju se nova pitanja. Muzur i Rinčić to ovako pojašnjavaju: „Otkrivanje strukture DNA, početak genetičkih istraživanja i inženjerstva, prve uspješne transplantacije vitalnih organa, dijaliza bubrega, naznake kloniranja i umjetne oplodnje, pitanja uz početak i kraj života, legalizacija pobačaja, etičnost u provođenju medicinskih eksperimenata, humana upotreba medicinske tehnologije, zahtjevi za pravima

⁷⁵ Ibid., str. 78.

⁷⁶ Ibid., str. 74.

⁷⁷ Ibid., str. 74.

⁷⁸ Usp. M. Katinić, „Filozofija za djecu i mlade i integrativna bioetika“, str. 597.

⁷⁹ A. Muzur, I. Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, str. 68.

pacijenata, te pravednom i dostupnom zdravstvenom njegovom itd., samo su neka od pitanja koja su privukla pažnju i generirala zabrinutost tadašnje javnosti.“⁸⁰ Može se sa sigurnošću reći da su neki od ovih problema ostali aktualni do današnjih dana.

Pitanje javnosti i društvenog angažmana, kao što se može vidjeti u Sassovu sažimanju Jahrova doprinosa bioetici, danas je aktualnije nego ikad prije. Pokretač za nove ideje i društvene aktivnosti, osobito vezane za nagli razvoj medicine, najčešće svoj začetak imaju u Sjedinjenim Američkim Državama. A sve je to uvelike povezano s pojavom i djelovanjem „etičkih komiteta“. Kao što ističu autori Craig, Middleton i O'Connell: „Kao odgovor na sve učestaliju potrebu donošenja teških odluka, mnoge su institucije zdravstvene skrbi potvrdile da u današnjem etički opterećenom i sve dinamičnijem pružanju zdravstvene skrbi treba razviti formalni mehanizam dogovaranja. Institucijski se etički komitet (IEK) pojavljuje kao najprihvatljivije sredstvo za rješavanje etičkih dvojbi.“⁸¹

Što su etički komiteti i kako oni funkcioniraju, tko se u njih bira i treba li njihovim članovima kontinuirana edukacija koja će im pomoći u donošenju „teških odluka“? Citirani autori smatraju da etički komiteti imaju više funkcija: „Četiri su osnovne funkcije etičkih komiteta: edukacija, utvrđivanje politike djelovanja, konzultiranje i ocjenjivanje pojedinačnog slučaja te, u nekim situacijama, teološke refleksije.“⁸²

Također, autori smatraju da rad etičkih komiteta počinje edukacijom njihovih članova. To znači da članovi etičkih komiteta moraju biti upoznati s teorijskim i praktičnim problemima koje će rješavati. Pod tim se podrazumijeva sudjelovanje na seminarima, konferencijama, tečajevima i sl. Autori posebno naglašavaju da članovi etičkih komiteta mogu upozoriti one koje odlučuju na različite etičke i sociološke implikacije njihovih odluka. Cilj je stvoriti jasan okvir etičkih principa za donošenje odluka. Zbog toga autori Craig, Middleton i O'Connell naglašavaju sljedeće: „Konačno, etički komiteti mogu poslužiti kao središte zajedničkih rasprava i edukacije, što će svakako poticati na razmišljanja koja nadilaze struku i koja su dio općega bioetičkoga pristupa.“⁸³

Jedan od prvih i svakako najznačajnijih etičkih komiteta osnovan je u Seattleu 1962. godine, a povezan je s izumom tehnike bubrežne dijalize. Naime, 1961. godine doktor Belding Scribner sa Sveučilišta Washington u Seattleu bio je izumio „umjetni bubreg“ (stroj za dijalizu).

⁸⁰ Iva Rinčić, „Teorija institucija Arnolda Gehlena. Prilog istraživanju bioetičkih institucija“, *Filozofska istraživanja*, god. 30 (2010), sv. 1–2, str. 144.

⁸¹ Robert P. Craig, Carl L. Middleton, Laurence J. O'Connell, *Etički komiteti. Praktični pristup*, Zagreb: Pergamena, 1998., str. 13.

⁸² Ibid., str. 17.

⁸³ Ibid., str. 18.

Ovu spasonosnu liječničku pomoć tada nisu mogli dobiti svi teški bubrežni bolesnici, kojih je u samom Seattleu bilo oko 15.000. Tako da je tada formiran „komitet od devet članova u kojem su bila samo dva liječnika a ostalo laici, jer se odmah uvidjelo da medicinari nisu ni obrazovani ni osposobljeni za rješavanje iole složenijih moralnih pitanja koja inače pripadaju etičarima, moralnim teolozima i drugim ekspertima u područjima društveno-humanističkih znanosti“.⁸⁴ Taj se etički komitet, koji se bavio trima pitanjima – tko treba živjeti, tko treba umrijeti te tko treba odlučiti – bio pojavio u članku „Oni odlučuju tko živi, a tko umire“ (9. studenoga 1962. godine) autorice Shane Alexander u časopisu *Life* te je bio prozvan „Božjim komitetom“.

Dvije su značajne institucije za razvoj američke bioetike. Prva takva institucija bio je *Joseph and Rose Kennedy Institute for the Study of Human Reproduction and Bioethics* u Washingtonu. Ovaj institut, osnovan 1971. godine pri Sveučilištu Georgetown, utemeljen je naporom Andréa Hellegersa (1926.–1979.), nizozemskoga fiziologa. Sastojao se od tri centra: Centar za populacijska istraživanja, Laboratorij za reproduktivnu biologiju i Centar za bioetiku. Institut je izdavao i časopis *Kennedy Institute of Ethics Journal*. Osnivanju Instituta novčano su pomogli bračni par Sargent i Eunice Shriver. Iva Rinčić i Amir Muzur ih ovako opisuju: „Oboje protivnici pobačaja i zainteresirani za proučavanje duševne zaostalosti, investirali su 1,35 milijuna dolara (zaklade imenovane po Euniceinom poginulom bratu Josephu mlađem u osnivanje ustanove koja je u početku bila zamišljena kao institut za proučavanje humane reprodukcije i bioetike, da bi se kasnije ime bioetike svelo na samo jedan centar u okviru Instituta za etiku, koji će voditi LeRoy Walters. Među prvima koji su se priključili Hellegersovom Institutu bili su Tom Beauchamp i Robert Veatch, kasnije Edmund Pellegrino, Hans-Martin Sass i drugi, a u kraćim ili dužim posjetama prodefilirala je nepregledna kolona bioetičara iz čitavog svijeta – od Ivana Šegote, Valentina Pozaića, Tončija Matulića, Ive Rinčić i Amira Muzura iz Hrvatske, sve do – kuriozuma radi – njemačke bioetičarke Claire Margarete Lademacher (r. 1985.), kasnije luksemburške nevjeste i princeze.“⁸⁵ Eunice Shriver (1921.–2009.), rođena Kennedy, bila je iz bogate i utjecajne irsko-američke obitelji Kennedy; njen otac Joseph (1888.–1969.) bio je, između ostalog, i veleposlanik SAD-a u Velikoj Britaniji, a stariji brat John (1917.–1963.) bio je američki predsjednik od 1961. do 22. studenoga 1963. kada je poginuo u atentatu u Dallasu.

Međutim, bioetika koja je bila naučavana na Sveučilištu Georgetown u Washingtonu uvelike je suzila rašireni Potterov pojam bioetike. Rinčić i Muzur to ovako objašnjavaju: „U Georgetownu se od bioetike tražilo da se bavi 'konkretnim medicinskim dilemama', uključujući

⁸⁴ Ibid., str. 162.

⁸⁵ I. Rinčić, A. Muzur, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, str. 95.

tri skupine tema: prava i dužnosti pacijenata i znanstvenih djelatnika, prava i dužnosti znanstvenika-istraživača i ispitanika (odnosno pokusnih životinja) te oblikovanje smjernica javnih politika kliničkog rada i biomedicinskih istraživanja.“⁸⁶ Kao što vidimo, sužavanje sfere interesa bioetike je svođenje bioetike na medicinsku etiku, a ispravljanju te „devijacije“ kasnije će pomoći upravo „otkriće“ bioetike Fritza Jahra, koja je, u određenom smislu, kompatibilna s ipak širom vizijom bioetike Vana Rensselaera Pottera.

Druga značajna institucija zaslužna za razvoj bioetike u Sjedinjenim Američkim Državama bio je njujorški *The Hastings Center*, osnovan 1969. godine pod imenom Institut za društvo, etiku i prirodne znanosti (*Institute of Society, Ethics and the Life Sciences*). Centar Hastings osnovali su američki filozof Daniel Callahan (1930.–2019.) i psihijatar Willard Gaylin (r. 1925. godine). Ovaj se centar uvelike razlikovao od Instituta Kennedyjevih: „Između ostaloga, Centar je od početka bio samostojeći, tj. nenaslonjen na sveučilište. Naravno, u svojoj 'Preliminarnoj skici' (iz 1968./1969.) o zasnivanju Centra, Callahan nigdje ne spominje bioetiku, pa ni 'biologijsku revoluciju', da bi 1970. jasnije skrenuo pažnju i program djelovanja prema etičkom aspektu 'biologijske revolucije' (pri čemu misli na biomedicinska istraživanja i njihove rezultate), 'populacijske eksplozije' i 'krize okoliša' – podsjećajući na Pottera svakako više nego Georgetownska grupa.“⁸⁷ Centar Hastings izdavao je časopise *Hastings Center Report* i *IRB: A Review of Human Subjects Research*.

Imajući u vidu prethodno rečeno, možemo zajedno s Marinom Katinić zaključiti: „Povijesno, bioetika na Zapadu izvire iz dvaju korijena – angloameričkoga, koji je odgovor na napredak medicine, vezan uz pojavu medicinske etike šezdesetih godina 20. stoljeća, te europskoga, uvjetovanog napretkom biopsihologije i vezanog uz pojavu etike života koju su početkom 20. stoljeća artikulirali Albert Schweitzer i Fritz Jahr.“⁸⁸

⁸⁶ Ibid., str. 95.

⁸⁷ Ibid., str. 102–103.

⁸⁸ M. Katinić, „Filozofija za djecu i mlade i integrativna bioetika“, str. 596.

7. ZAKLJUČAK

Pojam bioetike ima „dva oca“; prvi je bio učitelj i protestantski pastor Fritz Jahr, a drugi ugledni znanstvenik i liječnik Van Rensselaer Potter. Bioetika Fritza Jahra fokusira se na zaštitu svih živih bića, uz česte primjere iz Biblije, iz čega je vidljiv kršćanski svjetonazor samoga autora. Bioetika kakvu je zamišljao Potter trebala bi ujediniti napore znanstvenika i humanista, prije svih filozofa, na stvaranju moralnoga okvira za djelovanje u tehnološkom svijetu 21. stoljeća. Dva pravca u bioetici, europski (Jahrov) i američki (Potterov), različita su po starosti, usmjerenju i problematici, no bave se sličnim problemima čovječanstva, a to govori o potrebi za novom znanstvenom disciplinom (ili interdisciplinarnim područjem) te drugačijim pristupom problemima nove epohe. Što se tiče samoga pojma, prvi ga je upotrijebio i definirao Jahr, ali on je bio dugo godina nepoznat.

Fritz Jahr je prvi put upotrijebio pojam 'bioetika' (*Bio-ethik*) još 1926. godine u svom članku „Znanost o životu i nauk o ćudoređu“. Smisao spomenutog pojma je u tome da je potrebna etika čije norme ne bi vrijedile samo u odnosima među ljudima, već i u odnosima ljudi prema životinjama i biljkama. U usporedbi Jahrova i Potterova shvaćanja najbolje se vide razlike između europske i američke bioetike. Američka je bioetika izrasla u prvom redu iz medicinske problematike. Naglim razvojem znanosti i tehnologije pojavila su se pitanja na koja tradicionalna etika nije imala odgovor. Velik utjecaj na njen razvoj imalo je i djelovanje etičkih komiteta i uključivanje deontoloških pitanja u medicinske rasprave. Nastojali smo pokazati da je europska bioetika utemeljena u tradiciji filozofije, što je argumentirano širinom problematike koju obuhvaća te primjerima iz povijesti filozofije i etike, od kojih bioetika ipak pravi svojevrsan odmak. Zbog toga je otkriće dvadeset i dva članka Fritza Jahra pomoglo boljem razumijevanju i filozofskom utemeljenju europske bioetike.

Iako je Jahr objavio svega dvadeset i dva članka, slobodno možemo reći da je postavio temelje suvremene bioetike kao znanosti. U ovom je radu ukratko ukazano na teze iz tih članaka, istaknuta je njihova aktualnost te su uspoređeni Jahrovi stavovi sa stavovima Vana Rensselaera Pottera i općenito dominantnim stavovima američke grane bioetike.

U izlaganju problematike, odnosno opisu konteksta u kojemu valja razmatrati Jahrovu bioetiku, krenuli smo od stavova Francisa Bacona, koji je u počecima novoga vijeka istaknuo svezu znanja i moći, odnosno naglasio pravo čovjeka na vlast nad prirodom. Baconovi su stavovi utjecali na cjelokupnu filozofsku i znanstvenu tradiciju novoga vijeka, tako da s pravom mnogi cijelu novovjekovnu epohu nazivaju „Baconovom epohom“.

Pokušavajući definirati sam pojam bioetike, koji očito mora biti suprotstavljen shvaćanju ključnih mislilaca iz „Baconove epohe“, osim Jahrovih stavova, navedene su i definicije iz različitih izdanja *Enciklopedije bioetike*, kao i definicije Vana Rensselaera Pottera i nekih drugih američkih autora.

Ukratko smo podsjetili i na stavove katoličke i evangeličke crkve, i to ne samo zato što je Jahr bio protestantski pastor nego i zbog toga što su Jahru kršćanska načela bila od presudne važnosti u izgradnji vlastitoga svjetonazora, a onda i bioetičke koncepcije.

Došli smo do zaključka da, nakon Jahrova epohalnog okreta u shvaćanju odnosa prema životu u cjelini te ne-ljudskim oblicima života, odnosno nakon ponovnog otkrivanja Jahrovih spisa, najbliže odgovoru o smislu i značenju bioetike možemo doći kod onih autora koji bioetiku definiraju kao interdisciplinarnu, pluriperspektivnu i integrativnu.

8. LITERATURA

- Aristotel. *O duši*. Zagreb: Naprijed, 1996.
- *Biblija. Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006.
- Byk, Christian; Sass, Hans-Martin (ur.). *Fritz Jahr (1895–1953): From the Origin of Bioethics to Integrative Bioethics*. Pariz: MA Editions, 2017.
- Craig, Robert P.; Middleton, Carl L.; O'Connell, Laurence J. *Etički komiteti. Praktični pristup*. Zagreb: Pergamena, 1998.
- Čović, Ante. *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*. Zagreb: Pergamena, 2004.
- Čović, Ante. „Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien“, u: Ante Čović, Thomas Sören Hoffman (ur.), *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*, Sankt Augustin: Academia Verlag, 2005., str. 148–172.
- Čović, Ante (ur.). *Izazovi bioetike. Zbornik radova*. Zagreb: Pergamena, 2000.
- Čović, Ante; Gosić, Nada; Tomašević, Luka (ur.). *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike. Posvećeno Ivanu Šegoti povodom 70. rođendana*. Zagreb: Pergamena, 2009.
- Čović, Ante (ur.). *Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus. Beiträge des 4. Südosteuropäischen Bioethik-Forums, Opatija 2008 / Integrative Bioethics and Pluri-Perspectivism. Proceedings of the 4th Southeast European Bioethics Forum, Opatija 2008*. Sankt Augustin: Academia Verlag, 2010.
- *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*. God. 5 (1996), sv. 3–4. Zagreb: Institut za primijenjena društvena istraživanja, 1996.
- Eterović, Igor. „Kant's Categorical Imperative and Jahr's Bioethical Imperative“. *Jahr*, god. 2 (2011), sv. 4, str. 457–474.
- *Filozofska istraživanja*. God. 30 (2010), sv. 1–2. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2010.
- *Filozofska istraživanja*. God. 32 (2012), sv. 3–4. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2012.
- Gosić, Nada. „Bioetika u Hrvatskoj“. *Filozofska istraživanja*, god. 20 (2000), sv. 2–3, str. 385–399.
- Gosić, Nada. *Bioetika in vivo*. Zagreb: Pergamena, 2005.

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo: Veselin Masleša; Svjetlost, 1989.
- Irrgang, Bernhard. *Einführung in die Bioethik*. Munchen: Wilhelm Fink Verlag, 2005.
- Jahr, Fritz. *Aufsätze zur Bioethik 1927–1947. Werkausgabe*. Berlin: Lit Verlag, 2012.
- Jahr, Fritz. *Aufsätze zur Bioethik 1924–1948. Werkausgabe*. Berlin: Lit Verlag, 2013.
- *Jahr: europski časopis za bioetiku*. God. 6 (2015), sv. 2. Rijeka: Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2015.
- Jelkić, Vladimir. *Bioetički orijentiri za novu epohu*. Zagreb: Pergamena, 2014.
- Kant, Immanuel. *Kritika praktičkog uma*. Zagreb: Naprijed, 1990.
- Kant, Immanuel. *Metafizika čudoređa*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Kant, Immanuel. *Osnivanje metafizike čudoređa*. Zagreb: Feniks, 2003.
- *Leksikon evanđeoskoga kršćanstva*. Priredio Stanko Jambrek. Zagreb: Bogoslovni institut; Prometej, 2007.
- Muzur, Amir; Rinčić, Iva. *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*. Zagreb: Pergamena, 2015.
- Papa Ivan Pavao II. *Evangelium vitae. Evanđelje života. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1995.
- Perušić, Luka. „Fritz Jahr as a Methodological Paradigm in Bioethical Education“. *Jahr*, god. 10 (2019), sv. 2, str. 287–310.
- Pieper, Annemarie; Thurnherr, Urs (ur.). *Angewandte Ethik. Eine Einführung*. Munchen: C. H. Beck, 1998.
- Rensselaer Potter, Van. *Global Bioethics. Building on the Leopold Legacy*. East Lansing: Michigan State University Press, 1988.
- Rensselaer Potter, Van. *Bioetika – most prema budućnosti*. Rijeka: Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci; et al., 2007.
- Rinčić, Iva. *Europska bioetika. Ideje i institucije*. Zagreb: Pergamena, 2011.
- Rinčić, Iva; Muzur, Amir. *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena, 2012.
- Selak, Marija. *Ljudska priroda i nova epoha*. Zagreb: Naklada Breza, 2013.
- Tomašević, Luka. *Bioetika iz teološke perspektive*. Zagreb: Pergamena, 2014.
- Valjan, Velimir (ur.). *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije. Zbornik radova Prvog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 31. III. – 1. IV. 2006.)*. Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH, 2007.

- Zagorac, Ivana. „Fritz Jahr's Bioethical Imperative“. *Synthesis philosophica*, god. 26 (2011), sv. 1, str. 141–150.